

Ю. О. ФЕДІВ. ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКИХ ІМІГРАНТІВ ТА БІЖЕНЦІВ ДО КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розглядається процес імміграції українців до країн Західної Європи внаслідок військових дій на території Української держави. Проводиться аналіз основних міграційних шляхів та статус українців за кордоном у часи Першої світової війни.

Ключові слова: іммігрант, біженець, Перша світова війна, країни Західної Європи.

Рассматривается процесс иммиграции украинцев в страны Западной Европы в следствии военных действий на территории Украинского государства. Проводится анализ основных миграционных путей и статус украинцев за границей во время Первой мировой войны.

Ключевые слова: иммигрант, беженец, Первая мировая война, страны Западной Европы.

The article describes the process of immigration of Ukrainians to the Western European Countries as a result of hostilities on Ukrainian territories. It analyses the main migration routes and the status of Ukrainians abroad during the First World War.

Key words: immigrant, refugee, the First World War, Western European Countries.

Перша світова війна у свідомості українців та мешканців західноєвропейських держав вимірюється за кількістю використаної в роки війни амуніції, здійснених наступальних операцій, підписаних договорів. Проте особа з її порушеними правами залишалася поза увагою тогочасних та більшості сучасних дослідників. Відомий французький дослідник Першої світової війни Беккер з точки зору «культури війни» наголосив на необхідності звернення до людського фактору періоду війни, яка торкнулася важливих соціальних, національних та морально-психологічних проблем тогочасного населення Української народної республіки¹. Акцентується увага на необхідності перенесення вектору уваги дослідників з революційних до соціально-національних подій тогочасності.

З огляду на вищевказане важливим є відродження у пам'яті тих подій, внаслідок яких життя багатьох людей на території нашої держави було зруйноване. З одного боку російські сили, з іншого, сили блоку Центральних держав під час наступальних операцій спалювали міста і села, убивали тисячі людей. Жінки і діти залишалися без годувальників та даху над головою і змушені були у пошуках кращого мирного життя мігрувати на Захід.

Загалом слід розрізнити поняття мігрант та біженець. Згідно з визначенням, поданим у Глосарії Володимира Євтуха, мігрант – це особа, яка переміщається до іншої (нової) країни на різні терміни перебування у ній. А біженець – це особа, яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідування за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи або за політичними переконаннями, перебуває за межами країни своєї громадянської приналежності². Деякі вчені, наприклад Римаренко, відзначають, що біженство є складовою міграції, і тому ці два поняття не слід розділяти³.

З цього приводу заслуговує на увагу думка професора Бориса Лисянського, який рекомендував проводити принципову різницю між міграцією і біженством. «І те, і друге, — зазначав він, — назовні випадують однаково, але ризняться своїми

© ФЕДІВ Юлія Олександрівна – аспірантка кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

внутрішніми причинами — характером тих життєвих імпульсів, що їх породжують. І біженство, і міграція являють собою акт масового залишення рідної землі, на якій людина виросла і з якою зжилася, до якої її в'яжуть фізичні та психологічні зв'язки. Але в той час, як біженство зроджують події стихійно-епізодичного характеру, хоч би навіть і з соціально-політичним підкладом (наприклад, погроми на ґрунті класової боротьби, або національної чи релігійної ворожнечі), — міграцію породжують на загал події характеру історичного, органічно зв'язані з цілим процесом попереднього життя даного суспільства, з його розвоєм, еволюцією, з усією його минувиною, сучасністю й змаганнями та планами на майбутнє»⁴.

Імміграція населення України до країн Західної Європи на початку ХХ ст. була зумовлена в основному економічними причинами. Складні економічні умови (безземелля, непосильні податки, соціальний та національний гніт) зумовили еміграцію селян із західного регіону України – Галичини, Буковини, Закарпаття. Місцеве населення масово іммігрувало як до Європи (Румунія, Данія, Швеція, Франція, Велика Британія, Португалія), так і значним числом на Американський континент (США, Канада, Бразилія, Аргентина). До Першої світової війни з цього регіону виїхало до 800 тис. чол.

Сучасні дослідники доводять: від Київської Русі до часів Української Народної Республіки український етнос тривалий час був органічною складовою європейської спільноти, що визначалося об'єктивними геополітичними умовами його існування. Проте протягом ХХ ст. українська геополітика була штучно обмежена північно-східним напрямком. Отже, історично визначено три основні напрями української геополітики: 1) перший, пов'язаний з поширенням українського етносу на південь, який від самого початку забезпечував піднесення рідної культури; 2) східний напрям (так і не набув широкого розповсюдження), а головним завданням його стало здійснення завойовницьких походів, турбота про оборону країни від численних набігів недержавних кочових народів та племен, стосовно яких Київська Держава мала вищий рівень розвитку; 3) західний вектор (визначений однією з найголовніших традиційних орієнтацій української геополітики), провадив до встановлення різноманітних зв'язків та співробітництва з країнами Західної Європи (цей вектор проявив себе дещо пізніше, порівняно з південним і східним).

Обґрунтовується ідея, що українська імміграція до країн Західної Європи – складова частина світового міграційного процесу, яка свідомо розвивалася у межах західного напрямку української геополітики. У 20-30-х роках ХХ ст. міграційні процеси через відсутність української національної державності набули стихійного характеру. У країнах Західної Європи українські іммігранти опинились в умовах демократичної, як на той час, політичної системи, яка надавала ширші можливості для їхньої участі в економічному, соціально-політичному та культурному житті. Це дозволяло українським політичним іммігрантам розвивати власну, а також переймати і засвоювати кращі зразки західноєвропейської політичної культури і, водночас, включатися у європейський і світовий політичний процес.

Українці певною мірою скористалися толерантністю західноєвропейських держав та долучились до участі в розбудові економічного, оборонного, наукового потенціалу цих країн. Також вони реалізували право на розвиток вітчизняної культури, вивчення рідної та західноєвропейських мов, а в місцях компактного проживання, зокрема в Парижі, Празі, Ліссабоні, створювали земляцькі, культурні,

національні, політичні, релігійні організації (громади, спілки й товариства), випускаючи газети й журнали. Усе те засвідчувало придатність українського мислення до розвитку й модернізації вітчизняної політичної культури, яка в політичній системі західноєвропейських країн постала в статусі оригінальної субкультури державно організованого етносу, що дозволяло українським переселенцям долучатися до розв'язання актуальних загальноєвропейських і світових проблем.

До кінця 1920-х рр. остаточно викристалізувались як головні центри, так і «периферійні» осідки української імміграції в європейських країнах. До перших від самого початку належали Польща й Чехословаччина. Невдовзі до них долучилися Німеччина і Франція. Проте, втратила своє значення як одного з центрів української політичної імміграції Австрія, зокрема її столиця Відень. На території інших європейських держав – Бельгії, Болгарії, Югославії, Італії, Туреччині, Швейцарії, Фінляндії, Угорщини, Англії тощо — перебували «периферійні» осідки української політичної імміграції. Проміжне становище весь час посідала Румунія⁵.

Отже, українську імміграцію до країн Західної Європи слід розглядати як складову частину глобального міграційного процесу, котра історично визначилась у межах західного вектору української геополітики. Однак у міжвоєнний період вона набула стихійного характеру і стала залежною від чинних у Європі норм міжнародного права. Імміграція до Західної Європи дозволила багатьом українцям урятувати своє життя, а також долучитися до виконання економічної, ідейно-політичної, культуротворчої, освітньої, оборонної, державотворчої та інших актуальних функцій⁶.

Іншою важливою соціальною проблемою Української держави, було питання статусу українських біженців на території країн Західної Європи.

Оскільки у часи Першої світової війни проводилися евакуації та депортаційні акції російського командування та австро-угорської військової адміністрації на українських землях, то це спричинило явище біженства. Вперше у юридичній практиці Російської імперії його було витлумачено у статті 1 «Положення про забезпечення потреб біженців» (1915 р.): «Біженцями визнаються особи, які залишили території, зайняті ворогом або особи, виселені розпорядженням військових та цивільних влад з районів військових дій, а також вихідці з ворожих Росії держав»⁷.

Уперше евакуаційні заходи в роки Першої світової війни на українських землях були застосовані австрійською владою в Галичині і Буковині. Невдалий для Австро-Угорщини хід військових дій призвів до появи численних біженців із цих регіонів. Щоправда, серед українців переважали не добровільні переселенці, а евакуйовані із стратегічних причин виселенці. До проведення таких заходів спонукали наступні обставини. Із державно-політичного погляду існувала потреба примусового переселення тих осіб, політичні переконання яких були про-російські, або ж сумнівні. З іншого боку, військові операційні плани самі по собі передбачали насильницьке виселення цілих районів із театру бойових дій, а господарські розрахунки спонукали наперед думати про пошук необхідної в роки війни робочої сили.

З огляду на внутрішньополітичну ситуацію в країні при організації переселенських таборів уряд максимально враховував національний чинник, тобто створювалися переважно однонаціональні табори. Для українців були виділені табори Вольфсберг, Гмінд й Гредіг. Українці також опинилися і в змішаних таборах:

Оберголлябрун (із румунами) та Хоцен (із поляками). У цілому уряд прагнув забезпечити мешканців цих таборів усім необхідним для нормального життя: усі вони мали цегляні будівлі, власний водовід, каналізацію з хімічним очищенням води, автономну електричну мережу, хлібопекарські, лікарняні бараки і навіть рентгенівські апарати. Для задоволення духовних потреб там відкривалися національні школи, театри, видавалися газети. Окрім цього, австрійський уряд виділяв ще й грошову допомогу біженцям (48–60 крон на місяць), проте водночас практично за безцінь використовувалася робоча сила українського населення, сконцентрованого в переселенських таборах⁸.

На відміну від виселенців, у жахливих умовах опинилися інтерновані т.зв. «політично неблагонадійні» українці з Галичини і Буковини, що виразно продемонструвало подвійні стандарти в підході до різних груп біженців. Ще 8 серпня 1914 р. галицьке намісництво видало розпорядження про «превентивний арешт політично підозрілих москвофілів», проте досить швидко дана дія перетворилася на безконтрольний масовий терор проти всього українського населення Австрії.

Для інтернованих українців Галичини і Буковини були створені окремі концентраційні табори на заході Австрії, серед яких видізнявся своєю розмірами Талергоф (близько 5 тис. зарештованих, зокрема близько 500 священників). Восени 1916 р. почалася друга масова хвиля інтернування українського населення в концентраційні табори (лише до Талергофа було відправлено близько 2 тис. осіб).

На останніх етапах війни Україна була зацікавлена у розгляді питання репатріації осіб українського походження. Зокрема, на Берестейських переговорах, представники Української держави наголошували на цьому питанні як одному із важливих гуманітарних наслідків Першої світової війни. Тому українська делегація, крім важливих для себе геополітичних питань, була уповноважена підготувати конференцію з «представниками Генерального секретаріату і Австро-Угорської монархії в справі пропуску біженців, заручників і адміністративно висланих через фронти». Її планувалося провести вже 29 грудня, але дату проведення було перенесено, і в заплановані терміни угоду підписати не вдалося.

На жаль, представники Австро-Угорщини та Німеччини, розглядаючи переговори з Україною й визнання її самостійності як противагу Росії, отримання ринків збуту своїх товарів та джерело сільськогосподарської продукції, не рахувалися з гуманітарними пропозиціями української делегації.

Це питання остаточно розв'язати не вдалося і після переговорів. Так, 20 березня 1918 р. К. Лоський, який на той час працював директором канцелярії Народного міністерства закордонних справ, поставив до відома біженецький департамент щодо неможливості реєвауації галичан-виселенців, позаяк Австро-Угорщина не ратифікувала мирний договір. Позицію ігнорування української сторони у справі біженців зайняла і Німеччина. Після вступу до України її військ, німецьке командування чинило перепони поверненню біженців додому⁹.

Отже, міжвоєнна українська еміграція та біженство тісно пов'язані із загальним переміщенням за кордон сотень тисяч людей, початок якому поклала Перша світова війна, а кінець – революція в Росії 1917 р. та встановлення на території поваленої імперії радянської влади. Різні джерела подають різні цифри загальної кількості людей, що покинули цю територію під час подій 1917–1920 рр.

Непросто дати характеристику кількісних параметрів та структури української імміграції в Європу, джерелами якої стали Перша світова війна, революція та поразка в боротьбі за незалежність України. Тут ми зіштовхуємося з кількома

проблемами. По-перше, ні в той час, ні пізніше ніхто не вів загальної статистики виходу українців на еміграцію. По-друге, якщо йдеться про власне політичну українську еміграцію, то фактично створилося дві еміграції — із Наддніпрянської України та з Галичини й Буковини. Кожна з них мала відмінне обличчя та відмінну історію. По-третє, значна частина емігрантів, українців за походженням, опинилася за кордоном у так званому російському емігрантському комплексі, виокремлювати з якого цих людей можна лише умовно. По-четверте, в міжвоєнний період у європейських країнах перебували емігранти-галичани, котрі виїздили сюди на сезонні чи триваліші заробітки.

Якщо зараховувати до українських іммігрантів усіх людей українського походження, незалежно від того, чи вони такими себе називали чи ні, як також без огляду на те, що вони могли оформити за кордоном окрему культурно-етнічну групу або включитися до цілком іншої, чужонаціональної за своїм культурно-ідеологічним спрямуванням, то досить вичерпну й, на наш погляд, цілком вірогідну характеристику міжвоєнної української міграції в Європі дав 1929 р. Микита Шаповал. Він спирався в своєму аналізі на результати досліджень керованого ним Українського соціологічного інституту в Празі, один із відділів якого вивчав українську політичну еміграцію в європейських країнах. Еміграційні хвилі прийшли в різні періоди часу з центральних та східних земель України і з Галичини. Вони спрямовувалися до різних країн, частина емігрантів поверталася на батьківщину, частина переходила з однієї країни до іншої, тобто, мігрувала. Це залежало від політичної обстановки на батьківщині, від ситуації в країнах, де еміграція в даний час перебувала, та від внутрішніх взаємин серед еміграції. Плинність була дуже інтенсивною, особливо в перші роки. Як подає «Енциклопедія українознавства», число українських емігрантів, яке в 1921 р. доходило до 100 тис, «згодом спадає більш, ніж до половини»¹⁰.

Вимушена міграція стала сумною, проте невід'ємною складовою двадцятого століття, яке зарубіжні історики та письменники «охрестили» в своїх працях як «століття вигнанців, шукачів притулку», «століття біженців». Поряд з поняттям «біженці» на Заході досить часто використовувався термін «вирвані з корінням» (англ. – «uprooted»), який досить влучно відображає саму суть явища біженства, позначаючи осіб, які з ряду причин, але обов'язково всупереч власній волі, змушені були на тривалий час або назавжди залишити свою батьківщину та шукати притулку на чужині. Відсутність правового захисту біженців та іммігрантів з боку національних держав обумовила перенесення відповідальності за їх долю на міжнародну спільноту. Вперше це сталося 85 років тому, коли в межах Ліги націй було засновано перший Верховний комісаріат у справах біженців.

1. *Жванко Л.* Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914-1918 рр.). – Харків: ХНАМГ, 2010. – С. 17. 2. *Свтух В.* Етнічність: глосарій. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 170 с. 3. *Конорат'єв Я.Ю., Римаренко Ю.І., Олєфір В.І.* Основи міграцієзнавства: Навчально-методичний посібник. — К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. — 424 с. 4. *Сердюк О. В.* Біженство в Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України XIX–XX ст. – Вип. 4. – К., 2002. – С.111–132. 5. *Вітчарик М.* Українці в світі: східна і західна діаспора // Український історичний журнал. – 1993. – № 11, 12. – С. 57-67. 6. *Дорошенко С.* Міжвоєнна українська еміграція у Франції в політичній системі третьої республіки // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2003. – Вип. 14. – С. 65-69. 7. *Собрание указаний и распоряжений прави-*

тельства, издаваемое при Правительствующем Се-нате, 1915. – Т. I. Второе полугодие. – Пг., 1915. – № 242. – С. 242. **8.** *Троцинський В.П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. - К.: Либідь, 1997. - 274 с. **9.** *Жванко Л.* Зовнішнє відомство Української Народної Республіки та врегулювання проблеми біженців Першої світової війни // Зовнішні справи. – 2009. – № 8/9. – С. 53-56. **10.** *Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві.* / О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін. – К.: Фонд «Європа XXI», 2002. – 312 с.